

СУБ'ЄКТИ ПРАВ НА ЗЕМЛІ ПІД СМІТТЄЗВАЛИЩАМИ

SUBJECTS OF RIGHTS TO LAND UNDER LANDFILLS

Мазій В.С., аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена недослідженому в науці земельного права питанню визначення суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами, зокрема встановленню складу осіб, їх правового статусу, а також специфічних ознак які виділяють їх з поміж решти суб'єктів прав на землі з іншим цільовим призначенням. Автором статті в контексті тематики його публікації досліджуються загальноправові та теоретичні поняття земельно-правової доктрини, такі як «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт земельного права», «суб'єкт земельних правовідносин», «суб'єкт права власності на землю», на основі наукових доробків української правової науки пропонуються власні визначення відповідних понять. Зокрема, наголошується на тому, що попри певну схожість «суб'єкт земельного права», «суб'єкт земельних правовідносин» та «суб'єкт права власності на землю» є змістовно різними поняттями. Констатується факт того, що доктрина земельного права майже не оперує поняттями «суб'єкти земельного права», визначаючи при цьому лише «суб'єктів земельних правовідносин» та «суб'єктів права власності на землю». За допомогою аналізу спеціального законодавства, що регулює питання поводження з відходами, автором встановлено суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами. Зазначається також й те, що відповідні суб'єкти прав на землі під сміттєзвалищами мають певні специфічні ознаки, які у своїй більшості не притаманні іншим суб'єктам прав на землі. Запропоновано визначення на законодавчому рівні спеціально-уповноваженого суб'єкта прав на землі під сміттєзвалищами, який буде призначатися з метою впровадження на земельній ділянці правового режиму землі під сміттєзвалищами. У підсумку наукової статті її автор наголошує на тому, що питання дослідження та визначення суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами потребує особливої уваги з боку науковців та практиків, так само як і визначення самого правового режиму цих земель, оскільки проблема забруднення цінних для нашої держави земель є досить критичною та такою, що підлягає негайному вирішенню.

Ключові слова: суб'єкти прав на землі під сміттєзвалищами, суб'єкти прав на землю, суб'єкт земельного права, землі під сміттєзвалищами, правовий статус.

The article is devoted to the issue of determining the subjects of rights to land under landfills, which is unexplored in the science of land law, in particular, to establishing the composition of persons, their legal status, and specific features which distinguish them from other subjects of rights to land with other designated purposes. In the context of the subject matter of his publication, the author of the article examines the general legal and theoretical concepts of the land law doctrine, such as "subject of law", "subject of legal relations", "subject of land law", "subject of land relations", "subjects of land ownership", and offers his own definitions of the relevant concepts based on the scientific achievements of Ukrainian legal science. In particular, the author emphasises that despite certain similarities, "subject of land law", "subject of land legal relations" and "subject of land ownership" are substantively different concepts. The author states that the doctrine of land law almost never uses the concept of "subjects of land law", defining only "subjects of land legal relations" and "subjects of land ownership". Through the analysis of special legislation regulating waste management, the author identifies the subjects of rights to land under landfills. The author also notes that the relevant subjects of land rights under landfills have certain specific features which are not inherent in other subjects of land rights. The author proposes to define at the legislative level a specially authorised subject of rights to land under landfills, which will be appointed with a view to implementing the legal regime of land under landfills on a land plot. In conclusion, the author of the article emphasises that the issue of research and determination of the subjects of rights to land under landfills requires special attention of scholars and practitioners, as well as determination of the legal regime of such land, since the problem of pollution of valuable land for our State is quite critical and subject to immediate resolution.

Key words: subjects of rights to land under landfills, subjects of land rights, subject of land law, land under landfills, legal status.

Актуальність теми. Дослідження суб'єктів прав на різного роду категорій та субкатегорій земель є досить важливим не тільки для земельно-правової науки, але й для практичної діяльності у сфері земельних відносин, оскільки поведінка відповідних суб'єктів щодо землі, яка залежить від рівня їх компетентності, сфери діяльності, правових важелів впливу на інших суб'єктів, фінансового стану та іншого, буде визначати наскільки оптимальним та раціональним буде її використання в залежності від наданого їй цільового призначення. У більшості своїх випадків законодавець нормативно визначив коло суб'єктів які можуть володіти землями тих чи інших категорій (субкатегорій) земель, загальним чином визначив їх права та обов'язки, щодо деяких навіть встановив певні обмеження у володінні, як для прикладу, земель сільськогосподарського призначення. Попри це, деякі категорії, а в особливості субкатегорії земель, залишилися поза увагою нормотворців, що в результаті призвело до відсутності в чинному законодавстві України чітко встановленого складу суб'єктів прав на них, а також до неврегульованості прав та обов'язків відповідних суб'єктів. Такий стан речей призводить до численних порушень українського земельного законодавства, оскільки прогалина у визначенні конкретного складу суб'єктів прав на землі тягне за собою порушення самими ж суб'єктами правового режиму належних їм земель, і не обов'язково відповідні дії є результатом умисних дій, в більшості випадків вони

вчинені шляхом бездіяльності. Найважливішою проблемою пояснюється тим, що у випадку нормативної невизначеності прав та обов'язків суб'єкта прав на землю, останній може діяти на власний розсуд, дотримуючись при цьому лише загальних засад земельного законодавства, або вимог які стосуються загальної категорії земель до якої входить певна субкатегорія. Однією з таких субкатегорій є землі на яких розміщені сміттєзвалища, як офіційні, так і стихійні (неофіційні). Зазначений суб'єктний склад є законодавчо не охопленим, оскільки навіть самі землі під сміттєзвалищами є невизначеними на рівні законодавства. Специфіка суб'єктів прав на вищезазначені землі полягає в тому, що вони можуть мати перманентний або тимчасовий статус суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами, а також те, що відповідні суб'єкти прав на землі в деяких випадках мають подвійний статус, наприклад, якщо стихійне сміттєзвалище розміщено на земельній ділянці з цільовим призначенням іншим, ніж те, що визначено для цієї мети (розміщення сміття). Вищесказане і зумовлює актуальність теми дослідження та підтверджує важливість її для науки земельного права.

Стан дослідження. Спеціальних наукових досліджень суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами нами не було знайдено. Проте, теоретичні аспекти дослідження суб'єктів прав на землі різних категорій розглядалися вченими у межах дослідження суб'єктів права власності на землі та суб'єктів земельних правовідносин, зокрема від-

повідні питання висвітлювали у своїх працях В.І. Андрейцев, А.Г. Бобкова, А.Й. Годованюк, І.І. Каракаш, І.О. Костяшкін, А.М. Мірошніченко, В.І. Семчик, В.В. Носік, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга, А.П. Шеремет та інші.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до розгляду питання суб'єктів прав на землі під сміттезвалищами доцільним буде розкрити теоретичний аспект наступних понять: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» (загальноправові поняття), «суб'єкт земельного права», «суб'єкт земельних правовідносин», «суб'єкти права власності на землю» (земельно-правові поняття).

Досить слушною є думка А.Й. Годованюка, який у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що «розуміння механізму дії права припускає розрізнення понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Суб'єкти права – це потенційні учасники правовідносин, це особи, які лише можуть бути носіями юридичних прав і обов'язків. Суб'єкт же правовідносин – це суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретного правового відношення. Будь-який суб'єкт правовідносин – це завжди суб'єкт права, але не всякий суб'єкт права – учасник тих чи інших конкретних правовідносин. Для того, щоб суб'єкт права перетворився на суб'єкта правовідносин, повинні з'явитися певні юридичні факти, які «запускають» в дію відповідну норму, і вона вже, у свою чергу, покладає на даних суб'єктів права юридичні обов'язки і надає їм юридичні права, роблячи їх тим самим учасниками правовідносин, що виникли. Суб'єкти права, таким чином, разом з нормами права і юридичними фактами, є однією з передумов (необхідних умов) виникнення і існування правовідносин» [1, с. 83].

На думку авторитетного науковця в галузі цивільного права Є.О. Харитонова «суб'єкт права у суб'єктивному значенні останнього – це особа, яка має конкретне право, тобто така особа, за якою нормою об'єктивного права визнається можливість певної поведінки, а суб'єкт правовідносин – це володілець конкретного права, що знаходиться у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи» [2, с. 21–22].

В теорії права вже усталеним підходом до визначення поняття «суб'єкт права» є розкриття його через призму іншої правової категорії – «правосуб'єктності». Так, є усі підстави стверджувати про те, що відповідні поняття є взаємозалежними, іншими словами суб'єкт права є таким виключно за наявності в ньому головного елемента – правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності), і навпаки, правосуб'єктність не може існувати самостійно без суб'єкта права.

Юридична енциклопедія дає досить стисле визначення «суб'єкта права», так згідно з вміщеним в ній визначенням «суб'єкт права – це фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин» [3, с. 138].

На думку П.М. Рабіновича «суб'єкт права – це носій можливих або реальних юридичних прав і обов'язків». [4, с. 83].

Згідно з відомостями, що отримані з теорії права, суб'єкт правовідносин – це такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав та обов'язків [5, с. 229].

Виходячи з цього можна визначити суб'єкта права як учасника суспільного життя, який в результаті юридичного факту отримав правоздатність та є носієм певних прав та обов'язків незалежно від волі інших осіб, а в свою чергу суб'єкта правовідносин як учасника суспільного життя, який через настання певного юридичного факту здійснив реалізацію своєї правосуб'єктності та набув статусу учасника конкретного правового відношення.

Переходячи до розкриття земельно-правових понять, варто зазначити, що наразі доктрина земельного права майже не оперує поняттями «суб'єкти земельного права», визначаючи при цьому лише «суб'єктів земельних правовідносин» та «суб'єктів права власності на землю». Попри це, ми переконані, що кожна галузь права має своїх власних суб'єктів права, які хоч і мають практично спільні ознаки, проте в силу певних особливостей кожної галузі мають також й деякі специфічні риси за якими вони відрізняються від суб'єктів інших галузей права. Власне й така важлива правова наука як земельне право має власних особливих суб'єктів, які майже не притаманні іншим галузям права. Відповідне питання вимагає глибшого аналізу та потребує написання окремої наукової роботи за участю провідних науковців в галузі земельного права, а тому його розкриття в рамках даної публікації є недоцільним.

При проведенні дослідження земельно-правового поняття «суб'єктів земельних правовідносин», варто підмітити, що їх склад висвітлюється в чинному кодифікованому земельному законі. Частина друга статті другої Земельного кодексу України визначає, що «суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади» [6].

Під «суб'єктами земельних правовідносин» М.В. Шульга розуміє осіб, що наділені чинним законодавством правами та обов'язками, достатніми для участі в тих чи інших правовідносинах. Відповідно до Конституції України та Земельного кодексу суб'єктами земельних правовідносин можуть бути: фізичні особи (громадяни, іноземні громадяни та особи без громадянства), юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України та іноземні), територіальні громади (реалізують свої правомочності безпосередньо або через органи місцевого самоврядування), держави (Україна та іноземні держави реалізують свої земельні правомочності через відповідні органи державної влади) [7, с. 35]. Дійсно, відповідне визначення М.В. Шульгою суб'єктного складу в земельних правовідносинах є більш точним ніж те, що представлено в чинному земельному законодавстві України, для прикладу, поняття «фізичні особи» є більш ширшим за своїм розумінням аніж «громадяни», оскільки, як мінімум, воно не охоплює осіб без громадянства. На нашу думку, суб'єктами земельних правовідносин можна визначити учасників врегульованих земельним законодавством суспільних відносин, що пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням, охороною та управлінням землею, та відповідно які через настання певного юридичного факту здійснили (здійснюють) реалізацію своєї правосуб'єктності та набули статусу учасника конкретного земельно-правового відношення.

Аналізуючи останнє теоретичне земельно-правове поняття, а саме «суб'єктів права власності на землю», варто наголосити на тому, що воно є одним з найбільш досліджених питань земельно-правової доктрини. Так, згідно з статтею вісімдесятою Земельного кодексу України суб'єктами права власності на землю є: а) громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності; б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності; в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності [6].

На думку А.П. Шеремета, суб'єкт права власності на землю – це особа, що здійснює володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою на підставі закону. Права всіх суб'єктів права власності на землю рівні і захищаються способами, встановленими законом. До суб'єктів правових відносин, пов'язаних з виникненням права власності на землю, відносяться також особи, що вступають у відносини з приводу отримання даного права [8, с. 78].

На нашу ж думку, суб'єкт права власності на землю – це особа, яка на підставі певного правового титулу має правомочність безпосередньо або опосередковано володіти та розпоряджатися землею, що належить їй на праві власності.

Завершивши теоретичну складову відповідної статті, варто приділити увагу також самим суб'єктам прав на землі під сміттєзвалищами. Взагалі, розглядаючи той факт, що національна структура категорій та субкатегорій земель побудована на двох основних чинниках: на природній властивості землі, тобто на визначених самою природою корисних властивостей землі, яка дозволяє визначити її «цільову місію» та на суб'єкту її використання, оскільки більшість категорій та субкатегорій залежить саме від суб'єкта права на землю, варто зазначити, що землі розміщені під сміттєзвалищами як раз і є тією субкатегорією земель, які точно не були визначені природою як землі на яких має розміщуватися сміття, відповідно сам суб'єкт прав на неї, або інший суб'єкт земельних правовідносин, наприклад, орган місцевого самоврядування, визначив її цільове призначення. Враховуючи відповідний факт, вважаємо, що цільове призначення земель під сміттєзвалищами утворено за суб'єктом їх використання (мова йде про офіційні сміттєзвалищами, оскільки цільове призначення земель під стихійними сміттєзвалищами походить повністю від об'єкта розміщення на них – сміття).

Зважаючи на відсутність нормативного визначення правового режиму земель під сміттєзвалищами, віднесення їх до тієї чи іншої категорії земель, виникає складність також й у встановленні суб'єктів прав на них. Враховуючи те, що Земельний кодекс України не врегульовує відповідні питання, варто звернутися до нормативно-правової бази яка регулює суспільні відносини у сфері поводження з відходами, оскільки дослідження правового режиму об'єкта, що розміщується на землі, дасть можливість встановити також і правовий режим самої землі, а відповідно і суб'єктів прав на відповідні землі. Одним з основних таких профільних законів є закон України «Про відходи» та нещодавно прийнятий закон України «Про управління відходами», проте з підстави того, що останній поки ще не набрав чинності, базисом для дослідження в першу чергу буде закон України «Про відходи» [9].

Так, згідно статті першої закону України «Про відходи» відходами є будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення [9].

Статтею восьмою цього ж закону визначено, що відходи є об'єктом права власності. Наступна стаття визначає також суб'єктів права власності на відходи, відповідно до її положень суб'єктами права власності на відходи є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи та організації усіх форм власності, територіальні громади, Автономна Республіка Крим і держава. Територіальні громади є власниками відходів, що утворюються на об'єктах комунальної власності чи знаходяться на їх території і не мають власника або власник яких невідомий (безхазяйні відходи). Держава є власником відходів, що утворюються на об'єктах державної власності чи знаходяться на території України і не мають власника або власник яких невідомий (крім відходів, зазначених у частині другій цієї статті), а також в інших випадках, передбачених законом. Від імені держави управління відходами, що є державною власністю, здійснюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону. Суб'єкти права власності володіють, користуються і розпоряджаються відходами в межах, визначених законом [9].

Цікавим, на наш погляд, є зміст статті одинадцятої відповідного Закону: «При зміні власника чи користувача земельної ділянки, на якій розміщені відходи, питання про право власності на відходи вирішується окремо, відповідно до закону» [9].

Виходячи з цього можна припустити, що суб'єктами прав на земельні ділянки під сміттєзвалищами можуть бути: фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи (підприємства, установи та організації усіх форм власності), територіальні громади та держава. Попри це, варто наголосити на специфічності суб'єктів прав на земельні ділянки під сміттєзвалищами, оскільки в залежності від виду сміттєзвалища: офіційне чи стихійне, вони можуть бути постійними або тимчасовими суб'єктами прав на дані землі. Так, для прикладу, володільцями земельних ділянок під офіційними сміттєзвалищами або полігонами твердих побутових відходів є ліцензовані підприємства основною діяльністю яких є безпечне для довкілля зберігання продуктів життєдіяльності людини, або іншими словами – сміття. Як правило, відповідні земельні ділянки використовуються під полігонами твердих побутових відходів тривалий час (постійно/перманентно). Абсолютно протилежний статус мають суб'єкти прав на землі під стихійними сміттєзвалищами, оскільки в більшості своїх випадків відповідні землі були забруднені відходами виключно через порушення їх володільцем правового режиму цих земель, а тому відповідні порушення рано чи пізно мають бути усунені. Відповідно і суб'єкт прав на них, який вимушено (через протиправну діяльність або бездіяльність) набув статус суб'єкта прав на землі під сміттєзвалищами, у разі вилучення сміття з його земельної ділянки, автоматично втрачає відповідний статус. Також варто відзначити змішаний правовий статус суб'єктів прав на землі під стихійними (неофіційними сміттєзвалищами), так, земельна ділянка на якій розміщено стихійне сміттєзвалище практично завжди має інше цільове призначення, ніж те, яке вимушено вона виконує, а відповідно і суб'єкт права на неї має змішаний правовий статус. З одного боку згаданий суб'єкт є володільцем земельної ділянки з певним цільовим призначенням, наприклад сільськогосподарського призначення, а з іншого боку на час присутності на ній стихійного сміттєзвалища, він виступає суб'єктом прав на земельну ділянку під сміттєзвалищем. Враховуючи це, першочергово він є саме суб'єктом прав на землю під сміттєзвалищем, оскільки відповідний об'єкт (сміття) не дає йому змоги використовувати її за цільовим призначенням, а відповідно й іменуватися іншим суб'єктом прав на землю.

Проблемним моментом залишається правова прогалина в регулюванні відповідних відносин, оскільки відсутнє законодавче визначення прав та обов'язків суб'єктів, які володіють земельними ділянками під сміттєзвалищами, особливо під неофіційними. На наше переконання, на законодавчому рівні має бути визначено правовий статус суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами, визначено їх права та обов'язки, поведінку поводження з відповідними землями, умови набуття даного статусу та порядок його припинення. Також доцільно буде визначити спеціально-уповноваженого суб'єкта прав на землі під сміттєзвалищами, який буде призначатися з метою впровадження на земельній ділянці правового режиму землі під сміттєзвалищем, що буде покликаний максимально безпечно для довкілля та навколишніх земель привести земельну ділянку до стану її встановленого цільового призначення. Вимоги до спеціально-уповноваженого суб'єкта прав на землі під сміттєзвалищами мають бути встановлені органами державної влади у сфері охорони земельних ресурсів та екології з урахуванням практичних можливостей відповідних суб'єктів здійснити певний спектр дій. Вважаємо, що відповідне питання потребує уваги з боку науковців

та практиків, оскільки питання забруднення цінних для нашої держави земель є досить критичним та таким, що підлягає негайному вирішенню.

Висновки. З огляду на об'ємну частину вищезазначеного вважаємо за доцільне зробити змістовні тезисні висновки:

– нормативне визначення складу суб'єктів прав на землі деяких категорій (субкатегорій) земель, їх прав та обов'язків щодо володіння землею є досить важливим, оскільки безпосередньо впливає на оптимальність та раціональність використання земельних ресурсів;

– позбавленим уваги з боку земельно-правової доктрини є дослідження питання суб'єктів земельного права, визначення їх складу та класифікації;

– «суб'єкт земельного права», «суб'єкт земельних правовідносин» та «суб'єкт права власності на землю» незважаючи на певну схожість є змістовно різними поняттями. Так, «суб'єкт земельного права» є потенційним учасником земельних правовідносин, тобто це особа, яка лише може бути носієм юридичних прав і обов'язків, а в свою чергу «суб'єктом земельних правовідносин» можна визначити учасників врегульованих земельним законодавством суспільних відносин, що пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням, охороною та управлінням землею, та відповідно які через настання певного юридичного факту здійснили (здійснюють) реалізацію своєї правосуб'єктності та набули статусу учасника конкретного земельно-правового відношення. Під «суб'єктом права власності на землю» розуміємо особу, яка на підставі певного правового титулу має правомочність безпосередньо або опосередковано володіти та розпоряджатися землею, що належить їй на праві власності;

– не дивлячись на відсутність законодавчого закріплення суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами, як і самого правового режиму земель під ними, з суміжних нормативно-правових актів, що регулюють відносини пов'язані з запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, можна встановити, що такими суб'єктами є фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), юридичні особи (підприємства, установи та організації усіх форм власності), територіальні громади та держава;

– суб'єкти прав на вищезазначені землі мають певні специфічні ознаки, які полягають в тому, що вони можуть мати перманентний або тимчасовий статус суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами, а також те, що відповідні суб'єкти прав на землі в деяких випадках мають подвійний статус;

– існує потреба у визначенні спеціально-уповноваженого суб'єкта прав на землі під сміттєзвалищами, який буде призначатися з метою впровадження на земельній ділянці правового режиму землі під сміттєзвалищами, що буде покликаний максимально безпечно для довкілля та навколишніх земель привести земельну ділянку до стану її встановленого цільового призначення;

– питання дослідження та визначення суб'єктів прав на землі під сміттєзвалищами потребує особливої уваги з боку науковців та практиків, так само як і визначення самого правового режиму цих земель, оскільки проблема забруднення цінних для нашої держави земель є досить критичною та такою, що підлягає негайному вирішенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Годованюк А. Й. Правовий режим земель природно-заповідного фонду: теоретичні проблеми: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2008. 212 с.
2. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини: навчальний посібник. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. Київ.: 2008. 304 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: 1 «Укреникп», 1998. 733 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів], М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
6. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. 2768-III. Інформаційно-пошукова система «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 07.04.2023).
7. Шульга М.В. Земельне право України: підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 368 с.
8. Шеремет А. П., Земельне право України: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]/ А. П. Шеремет. [2-ге вид.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 632 с.
9. Про відходи: Закон України від 05 березня 1998 р. № 187/98-ВР. Інформаційно-пошукова система «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.04.2023).